

Rezidenční segregace a sociální exkluze Romů v České republice

Historická zkušenost

Pro pochopení současné situace nejen mediálně nejčastěji zmiňované české menšiny je třeba nahlédnout do historie její rezidenční segregace a sociální exkluze na území dnešní České republiky. Ta má své kořeny už v období druhé světové války, kdy v tehdejším Protektorátu začínají platit rasové zákony. Ty se týkají Židů i Romů, kteří jsou označeni za neárijské rasy, není jim tedy dovoleno uzavírat sňatky, stěhovat se, jsou nedobrovolně sterilizováni a postupně přesouváni do pracovních a koncentračních táborů, mnoho vězňů tak umírá vyčerpáním nebo na různé choroby. Původní česká menšina se tím výrazně zmenšuje, podle odhadů až na několik desítek rodin¹.

Po druhé světové válce se kočovní Romové vracejí ke dřívějšímu způsobu života, vlivem poválečných přesunů obyvatelstva se u nás ale usazují i další rodiny z okolních i vzdálenějších zemí (Slovensko, Rumunsko, Maďarsko, Polsko...), a to z důvodu lepších pracovních či sídelních podmínek. Když se po několika letech stabilizuje politická situace a komunisté získávají kontrolu nad Československem, v roce 1952 ministerstvo vnitra vydává směrnici „Úprava poměrů osob cikánského původu“, která má být základem pro „převýchovu“ romské menšiny, resocializačním programem zahrnujícím její usazení, zaměstnání a ubytování v místě bydliště, dohled na školní docházku dětí, evidenci, ale i program na odstranění diskriminace ze strany většinové společnosti. Cílem mělo být faktické splynutí romských obyvatel s ostatními, to se však podařilo jen částečně – Romové i nadále vytvářejí osady a na Slovensku dokonce brzy začínají probíhat akce na podporu romské tvořivosti a kultury. Zde je situace stran bydlení ale zvláště neúnosná. *„Bydlení většiny romských rodin mělo velice nízkou úroveň. V osadách byly naprosto nevyhovující životní podmínky.“* (Šotolová, 2001: 19) Mnoho rodin tak migruje do Čech za svými příbuznými, kteří tu našli pracovní uplatnění. V šedesátých letech také dochází k likvidaci romských osad a „řízenému rozptýlení“, jehož výsledkem je přesun 494 rodin ze Slovenska do Čech a Moravy (z původního plánu 1100 rodin). Protože ale doposud Romové nemají svoji politickou reprezentaci, která by se na řešení problematiky podílela, v roce 1969 vzniká Svaz Romů akcentující etnicko-sociální charakter romské pospolitosti, její znaky, spjatost s určitými kulturními hodnotami a tradicemi. Svaz také upozorňuje, že ze strany většinové společnosti dochází k diskriminaci Romů, potlačování kulturní identity, je také patrné, že romskou menšinu provází řada negativních stereotypů. V tomtéž roce se tedy přestává jednat zcela „o nich bez nich“ a Romové se spolupodílí na integračním procesu, i když o čtyři roky později je vinou normalizační politiky Svaz zrušen. Zároveň vznikají směrnice, podle kterých mají být prospěchově slabší romské děti zařazovány do zvláštních tříd, učitelé mají absolvovat kurzy romštiny, aby bylo možné překlenout jazykovou a kulturní mezeru mezi vyučujícími a žáky. Ani snahy v tomto období však nebyly úspěšné, jelikož *„předpoklad, že s materiálním dostatkem se změní i jejich duševní svět, se ukázal jako chybný“* (Šotolová, 2001: 21). Romové jsou i nadále v sociální izolaci, jejíž prolomení brání i jejich nedostatečná vzdělanost, kvalifikovanost a sociální situace (můžeme mluvit o sociální exkluzi i na základě finanční situace).

¹ Šotolová, Eva - *Vzdělávání Romů*. Grada, Praha 2001. Kap. 1.

I když v osmdesátých letech vznikají různé iniciativy, pozitivních výsledků není dosaženo ani tehdy. Po Sametové revoluci zájmy romského obyvatelstva prosazují další sdružení a podpůrné skupiny, včetně politické strany *Romská občanská iniciativa*, která v roce 1990 kandiduje s Občanským fórem a získává osm mandátů. Po rozdělení Československa ale vzniká problém s občanstvím Romů, protože část těch, kteří zůstávají v ČR, získává slovenskou státní příslušnost, což působí další obtíže při komunikaci s úřady.

Současnost: problémy přetrvávají

I v současné době přetrvává konfliktní vztah mezi většinovou společností a Romy. Před několika lety dokonce vzniklo příslušné ministerstvo, o jehož efektivitě je však možné dnes spíše pochybovat. Stále můžeme mluvit o romských „ghettech“, kterých dokonce v průběhu času přibývá². Podle výzkumu publikovaném na webové prezentaci *Evropských sociálních fondů*³ existuje v ČR několik desítek odloučených lokalit, kde žijí Romové. Nacházejí se prakticky v každém větším městě, řada menších obcí ale není výjimkou (do výzkumu, ze kterého data vychází, jsou kromě městských ghatt zahrnuty ovšem také lokality o velikosti jedné budovy). V případě hlavního města Prahy můžeme mluvit o šesti lokalitách, které se nacházejí například v městských čtvrtích Smíchov, Žižkov nebo Libeň; z hlediska koncentrace je však častější výskyt odloučených lokalit v pohraničních oblastech (např. v Ústeckém kraji, kde najdeme mediálně nejznámější sídliště o charakteru městského ghatta na kraji Mostu - Chánov). Podrobnější údaje ale nabízí např. výzkum *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti* provedený v roce 2006 pro Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR a Evropský sociální fond (zmněno výše).

Jádro problému a jeho řešení

Hlavním problémem rezidenční segregace je větší prostorová odloučenost, ze které vychází i další sociální znevýhodnění těch, kterých se týká. Pokud mluvíme o rozsáhlejší a okolním obcím vzdálenější lokalitě, základním nedostatkem je absence fungující infrastruktury – například dopravního spojení a obchodů. Častý výskyt heren podporuje nejrůznější sociální patologie, do místa mnohdy nepřijíždí ani policejní hlídky, množí se výskyt trestných činů (např. lichva), takže jakýkoliv postupný rozvoj zaměstnanosti tu není možný. Vzniká tak představa „my a oni“, my – fungující společnost, oni – líheň potíží a zločinu. Původ romských ghatt však není jen vinou Romů. I navzdory stereotypům navíc Romy netěší život v odloučení a boj proti předsudkům (ačkoliv ty se u mnoha lidí zakládají na přímé negativní zkušenosti, důsledky předsudečnosti bohužel dopadají na celou, mnohatisícovou menšinu). Je otázkou, co by vedlo skupiny Romů žijící např. v Praze k přestěhování do výrazně odloučené oblasti, přesto k takovým případům docházelo⁴. K segregaci ale mohla přispět situace, kdy romští rodiče ztratili nebo nenašli adekvátně ohodnocené zaměstnání, aby si mohli dovolit dosavadní bydlení, takže zvolili cestu přestěhování za dalšími členy rodiny či známými.

² „*Osmdesát procent těchto lokalit vzniklo v posledních deseti letech,*“ uvedl sociolog Ivan Gabal pro server iDnes.cz, s čímž souvisí fakt, že se zvětšují rozdíly mezi lidmi z ghatt a ostatní populací.

http://zpravy.idnes.cz/unikatni-mapa-ukazuje-kde-jsou-romska-ghetta-f3g/domaci.asp?c=A060906_175643_domaci_rb

³ http://www.esfcr.cz/mapa/int_CR.html

⁴ Často se v této věci mluví o praktikách realitních společností a města, které vykupují byty a vystěhovávají Romy z poměrně lukrativních adres; příkladem mohou být pražské Nusle a zejména Nám. bří Synků, které se v posledních letech v tomto směru velmi proměnilo, podobně jako Karlín.

Problém sociální exkluze Romů je oboustranný. Sociolog musí říkat i nepříjemná fakta, je tedy nutné podotknout, že pro většinovou společnost představuje romská menšina stále ještě občany druhé kategorie. Jádrem věci jsou předsudky, jako živná půda i dnes existující diskriminace. Ta podporuje určitou spirálu životního neúspěchu člověka – od výběru romských dětí do zvláštních škol, diskriminaci v zaměstnání, po reakce většiny ve veřejném prostoru, může být situace některých Romů přirovnatelná k „chůzi proti zdi“. Druhou stranou je potom přístup části romské menšiny, která zneužívá sociální dávky, nedohlíží na docházku dětí do školy, nevede je ke spořádanému životu⁵, případně potom děti od útlého věku využívá ke krádežím (v tomto směru mě napadá studie *Odsouzení k manuální práci* sociologa Tomáše Katrňáka, který mluví o reprodukci sociálního statusu, přenosu návyků z rodičů na děti). Obdobně laděnou kritiku je ale možné slyšet i z řad Romů⁶. Řešení problémů tedy v žádném případě není možné dosáhnout bez přispění obou stran – státních institucí, které mohou celý proces koordinovat a legislativně zastřešit, a romských iniciativ, případně obou stran propojených v jeden funkční orgán. To *jsme* však věděli už od šedesátých let.

Odstranit samotnou rezidenční segregaci není možné bez pochopení všech aspektů věci a bez hlasitého dialogu. Zejména je třeba vzít v potaz kulturní odlišnost etnika a přijmutí „jinakosti“ v tradičním chápání rodiny nebo přijímání autority. Důsledný musí být ale i postup bezpečnostních složek ve stíhání kriminálních aktivit spojených se segregací, zejména ve věci lichvy. Nejdůležitějším krokem je potom správné nastavení vzdělávacího systému – romské děti musí přijmout za vlastní, že vzdělání je důležitou součástí výbavy člověka, který má obstát v tomto společenství.

Je otázkou, nakolik je účinné vzdělávání většinové společnosti. I když většina lidí nejspíš tuší, že by ve společnosti měl platit meritokratický princip namísto diskriminace, zažitá předsudky není tak lehké smazat. Zároveň různé formy *pozitivní diskriminace* mohou mít přesně opačný efekt, než bylo zamýšleno, mnohé interpretace totiž mohou hrubě zjednodušovat komplexnost problému a rozšířit myšlenku, že menšina získává neoprávněné výhody, aniž by něco vracela zpět systému.

Je pravděpodobné, že rozbourání sídelní segregace a tak řečené „rozptýlení“ Romů státem do různých míst republiky by mohlo napomoci jejich zapojení do společnosti, neumím si však dost dobře představit důstojné technické provedení, ani nedokážu odhadnout skutečný výsledek takové akce. Nicméně je zřejmé, že městská ghetta postrádající uspokojivé podmínky pro život není možné nadále vnímat jako prostý vedlejší efekt naší společnosti a zavírat před ním oči. Obě strany musí chtít, vzájemně respektovat vzájemné hodnoty a pokusit se najít styčné plochy. Romové nemusí být docela jako „my“, se všemi ambicemi a představami, jistě ale je možné žít *vedle* sebe.

Závěrem je možné se ještě zamyslet nad tím, jak soužití většinové společnosti a romské menšiny ovlivní postupující proces imigrace kulturně i etnicky velice odlišných národů, jak je dnes běžné v mnoha evropských zemích. Je možné, že problémy ustoupí do pozadí.

⁵ Pokud se zmiňujeme o „spořádaném životě“, je třeba mít na paměti, že spořádaný život většinové společnosti se v mnohém může lišit. Nicméně základní vzdělání a poskytnutí možnosti svým dětem postavit se na vlastní nohy by měly být mezi sdílenými hodnotami.

⁶ V tomto ohledu je poměrně aktivním člen skupiny Gipsy.cz Radovan Banga.